

Szigeti Jenő

MÁRAI SÁNDOR HALOTTI BESZÉD CÍMŰ VERSENEK KELETKEZÉSTÖRTNETE ÉS FOGADTATÁSA

A nyugati emigráció talán legnagyobb irodalmi visszhangot kiváltó írása Márai Sándor Halotti beszéd című verse volt. Először az akkor még friss, 1950 novemberében induló, először zürichi, majd rövid ideig Párizsban megjelenő irodalmi folyóiratban, a Látóhatárban jelent meg.¹ Márai, aki posilippói magányában távol tartotta magát az emigráció, különböző irányú, és színű, csoportjaitól, de ugyanakkor úgy a hazai, mint a nagyvilágban történő eseményekről igyekezett pontos információkat gyűjteni, a Látóhatár első számát bizalommal fogadta. Borbándi Gyula visszaemlékezése szerint azt írta, hogy a folyóiratban közölt írások „feljogosítják az olvasót a bizalomra, hogy az emigrációs szellemi zűrzavarban a Látóhatár lesz azon orgánumok egyike, mely eredményesen kísérli meg tisztázni a fogalmakat.”² A folyóirat 1951-es őszi számának ezért küldte el ezt a verset.

A Halotti beszédet, mely kötetben először csak 1978-ban jelent meg³, Márai naplója tanúsága szerint, 1951 nyarán írta és nem 1950-ben, mint ahogyan a válogatott verseinek kiadásában szerepel. A naplót igazolja a vers gépírt kézírata, melyet Márai aláírt. Alatta „Posilipo, 1951, nyár.”⁴ A naplóban csak két rövid mondatot találunk a keletkezéséről. „Írni kezdettem a 'Halotti beszéd'-et „, majd közvetlenül utána, valószínűleg egy nappal később „Megírtam a 'Halotti beszéd'-et”.⁵ A két, szűkszavú bejegyzés környezete viszont árulkodik azokról a gondolatokról, amelyek Márait 1951 nyarán foglalkoztatták. A napló kéziratának ismeretében mondhatom, hogy ezek a feljegyzések spontánul készültek, vékony írógép papírra írva, amiben Márai tollal javította ki az esetleges hibákat. Ezek a feljegyzések mindennapi gondolkodásának lenyomatai. Feljegyzi friss irodalmi élményeit, olvasmányairól vall. Ezekben lehet tetten érni, hogy Márait egyre jobban foglalkoztatja az anyanyelv, az irodalom kérdése. Néhány lappal a Halotti beszéd születését hírül adó mondat előtt kezdi el írni a „San Gennaro vére”-t. „Ez lesz az első könyv életemben, amelyet magamnak írok”.⁶ Néhány bekezdéssel „Úgy írni még, néha, néhány sort, mint egy örült, aki – egyedül egy sötét szobában – hegedül”.⁷ Kulcsár Szabó éppen ennek a könyvének elemzése során állapítja meg: „Az idegenségben megértett sors az egyetemes hontalanság belátását véglegesíti, melynek éppúgy része a haza elvesztése, mint az európai örökség elmúlása”.⁸

Márai ezen a nyáron nagy döntés előtt áll. Így vall erről: „Az amerikai utazás, - számtalan ugrató és akadály ellenére, - kezd életnagyságú közelségbe kerülni. Meglepetéssel látom, hogy nincs bennem már olyan ellenkezés az úttal szemben, mint volt még néhány hónap előtt. Európa a haza, - de ez a haza, most így inkább reménytelenség, mint haza. Ezenfelül oly mérgezett ez a gyönyörű, szegény Európa: a tisztességtelenség kemény

¹ Látóhatár 1951. 5. szám 5-6. old.

² Borbándi Gyula: Két világban. Életem és pályám. Bp. 2003. Európa K. 214. old.

³ A delfin visszanézett. Válogatott versek. 1919-1978. München, 1978. Ujváry „GRIFF” kiadás. 220-222.

⁴ A kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeumban van, fakszimiléje megjelent a Műhely című folyóirat Márai számában 2000. (XXIII. évf) 2-3. szám 5-6. oldalán. Különben Márai sem emlékezett rá pontosam, hiszen a „Válasz Tamási Áronnak” című, a Szabad Európa Rádióban felolvasott írásában azt állította, hogy „a 'Halotti Beszéd' című rimes írást 1949 tavaszán írtam”. Közli: Furkó Zoltán: Magyar író Amerikában. Márai Sándor a száműzetésben. In. „Este nyolckor születtem...” Szombathely 2000. 305.

⁵ Márai Sándor: Ami a naplóból kimaradt. 1950-1951-1952. (Torontó, 2001) Vörösváry 212. A továbbiakban ANK rövidítéssel jelezem.

⁶ ANK. 1951. 2o3.

⁷ ANK. 1951. 2o4.

⁸ Kulcsár Szabó Ernő: Klasszikus modernség – karteziánus értéktávtatban.. Márai Sándor: San Gennaro vére. Új Írás, 1990 május. 5. szám. 101-113.

oltásával mérgezték át ezek a gonosztevők. Valószínűleg Amerika is tisztességtelen, de talán nem ilyen kicsinyesen. A feladat ez: kimenni Amerikába. Állampolgárságot szerezni. Valamilyen közömbös munkaterületen megkeresni azt a havi 200 dollárt, amiből meg lehet élni. Megszervezni az életet úgy, hogy napjában legyen három óra, ami csak az enyém. Tehát: egy óra séta. Egy óra bensőséges, figyelmes olvasás. Egy óra írás. De csak magamnak, a fióknak, nyilvánosság szándéka nélkül. Ha ezt a legutolsó órát meg tudom kapni Amerikától, akkor nem megyek ki hiába”.⁹ Az ügyintézés bürokráciájának labirintusában egyre foszlanak illúziói. „Amerika számomra nem lehet más, mint menekvés itteni veszélyek elől és önkéntes vállalása nagy odaítai veszélyeknek; az elprolisodásnak, a szellemi ember és a szellemi munka teljes megvetésének, a rágógumis embertelen lelketlenségnek... Ha nem sikerül a kijutás, ez nagy baj lesz. De ha sikerül, az is nagy baj lesz. Itt már csak az Isten segíthet”¹⁰

Otthonról is aggasztó hírek érkeznek a kitelepítésekről, ekkor folyik a Grósz per, amire naplójegyzetei szerint így reagált. „A Mindszenty-per után ez lesz a második nyilvános pap-mészárlás. A tömeg kitelepítésekkel párhuzamosan az otthoni rémuralom látnivalóan mindenre elszánta magát. Ez lehet az utolsó, thermidori tünetek egyike, - de ez a thermidor nagyon sokáig eltarthat”.¹¹ Néhány nappal később így elmélkedik: „Mi lehet e perek célja? A természetes válasz: fokozni a rémuralmat, hogy félelmet keltsenek. De a valószínűbb eredménye, hogy a terror fokozásával párhuzamosan a felsőfokra hajtják a gyűlöletet rendszerükkel szemben. S eljön egy pillanat, amikor a terror erősebb, mint a gyűlölet, amit kiváltott. S a karhatalom, amelyet a terror ilyenkor a gyűlölettel, a kétségbeesés lázadásával szembeállít, villámgyorsan átbillen a lázadók oldalára. Ez a lehetőség a szovjet világban nem egészen távoli, nem is elképzelhetetlen”¹² Márai jó próféta volt, de 1956 még messze van. A koreai fegyverszüneti tárgyalásokhoz sem fűzött sok reményt. „Most, pillanatra, szünetet tartanak. Holnap folytatják, máshol, ugyanúgy”.¹³ Ekkor olvassa a Nóbél békedíjas (1933) Norman Angel könyvét a menekült-kérdésről.¹⁴ Több naplójegyzete tanúskodik arról, hogy a könyv felkavaró élményt jelentett számára. A végkövetkeztetés: „Megoldás nincs”. „Az Ember lelépett a színről; helyében megjelent a tömeg, melynek az ember csak statisztikai atomja; az atomok részére nincs többé Igazság, csak természeti törvények vannak, melyek betelnek, közömbösen és logikusan”¹⁵

Az irodalomban, a művészetben vetett hite is megrendült. „Nincs többé 'kinek' írni. Az eltömegesedett világ embere nem hallja többé az irodalom szavát. Iróniát egyáltalán nem hall meg. Irónia, tehát kölcsönös beavatottság és cinkosság nélkül nincs irodalom. Elkövetkezik végre a 'tisza irodalom' korszaka. Megint lehet a felhőknek, a madaraknak, a Sorsnak írni”.¹⁶ Így fogalmazódik meg néhány nappal a Halotti beszéd megírása előtt az ötletet adó gondolat. „A magyar irodalom a halotti beszéddel kezdődött. Nem lehetetlen, hogy egy halotti beszéddel ér véget, melyet ez az irodalom önmaga és a magyar műveltség felett kénytelen elmondani”.¹⁷ Ezért kezdi így Márai a verset:

„Látjátok feleim szem'tekkel, mik vagyunk.
Por és hamu vagyunk.”

Márai írásainak és naplójegyzeteinek összefüggésére, már többen is utaltak. Szegedi Maszák Mihály szerint „Márai Sándornál nincs önéletrajzibb szerző a magyar irodalomban.

⁹ ANK. 1951. 199-200.

¹⁰ ANK. 1951. 202.

¹¹ ANK. 1951. 203.

¹² ANK. 1951. 205.

¹³ ANK. 1951. 206.

¹⁴ Ralph Norman Angel: The steep places. Az íróról: Rónai Mihály András. Világirodalmi Lexikon. Bp.1970. I.317. old.

¹⁵ ANK. 1951. 209-212. Az idézet. 212.

¹⁶ ANK. 1951. 198.

¹⁷ ANK. 1951. 207.

Furcsa módon mégsem lehet sokat tudni az életéről. Műveiben tény és kitalálás olyannyira szorosan egymásba fonódik, hogy nehéz kikövetkeztetni, mennyi a valóság és mennyi az alkotói képzelet szüleménye; más forrás, pedig nem áll rendelkezésünkre”.¹⁸ Amikor ez a fontos megállapítás íródott, még nem állt rendelkezésünkre a Napló teljes kézirat anyaga, még nem jelentek meg az „Ami a naplóból kimaradt” kötetsora. Ezért most kísérletet tehetünk arra, hogy a vers születésének élmény anyagát nyomon kövessük a Napló tükrében. Ez a módszer annál inkább jogosnak tűnik mivel Szathmári István szerint „többen megállapították és joggal, hogy Márai igazi műfaja a reflexiókat és szentenciákat tartalmazó vallomás: a napló. Ez a műfaj szintén érezteti hatását az egész versben, és szintén része a szövegszervező erőnek”¹⁹

Márai nem tartotta magát költőnek. A hetvenes évek elején szigorú szemmel így ítélkezik magáról. „Nem vagyok ’költő’, hiányzik az idegzetemből, a tudatomból az a sűrítő energia, ami a ’költészet’; ami egyetlen szóban, - mágikus, néha démonikus kapcsolódással úgy katalizálja az indulat és az értelem elemeit, mint a begerjesztett atom-mag a protonokat és a neutronokat... De írtam néha ritmusos sorokat és a sorvégen néha csörrent egyet a ’barbár ékszer’, a rím. Volt közöttük, ami úgy festett, mint a vers, - de a szűrő-robbanékony feszítő erő hiányzott a verseimből”.²⁰ Erre cáfol rá ez az eruptív vers, ami a 20. századi magyar líra egyik kiemelkedő alkotása. Ezt még Határ Győző is kénytelen-kelletlen elismer, pedig szerinte Márai „élete vége felé hihetetlenül modoros lett”.²¹

A Napló szövegét olvasva nyomon lehet követni, hogy Márai számára milyen fontosak voltak és maradtak a budapesti emlékek. Erre Borbándi Gyula is emlékeztetett.²² Sokszor küzd az otthon-felejtés torokszorító érzésével.

„Emlékein szétesnek, mint régi szövetek.

Össze tudod még rakni a Margit-szigetet?...

Már minden csak dirib-darab, szilánk, avított kacat.

A halottnak szakálla nőtt, a neved számadat.”

A vers születésének egyik élmény-előzménye egy olyan, akkor tíz esztendőes nevelt fiával kapcsolatos anekdotikus történet, amit leírt naplójában. „Jánossal elolvastatom Ady ’A Duna vallomása’ című versét, amelyet H. amerikai útja előtt valahonnan lemásolt és beküldött. Betűzve olvassa verset és bevallja, hogy egyetlen szót sem ért belőle. Ady nyelvének kendőzött és mesterként színadiassága itt az emigráció légkörében, amikor minden magyar szónak lithurgikus értéke van, különösen rikoltó. Cigányos ez a ’színes’ nyelv, s ugyanakkor zsurnalitás. Kosztolányi és Babits egy-egy írói életén át, szenvedtek ettől a ’félreértés’-től, - noha Babits pontosabb hallással érzekelte Ady utolsó, zsoldáros verseiben az erdélyi prédikátorok zsongását, mint Kosztolányi. Nagy titok a magyar nyelv. Itt, idegenben, a magányban, csodálatosan lehull erről a nyelvről minden sallang. Marad Arany János és Babits. És Krúdy mélyhegedű szava. S azután még sok minden, - de például Petőfi nyelve nem bírja ezt a legszigorúbb próbát. Arany valóban úgy beszél, mint a nép – zengően, szűkszavúan, dallamosan. Petőfi csak népies”.²³ Ez az élmény és gondolatsor motiválja a versnek ezt a szakaszát:

¹⁸ Szegedi Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp. 1991. Akadémia. 15 – Szegedi Maszák Mihály: Önéletrajz és regény Márai életművében. Vigilia, 1988 máj. 5. szám. 359-364. jún. 6. sz. 444-450.

¹⁹ Szathmári István: Márai Halotti beszéd című verséről. In. „Este nyolckor születtem...” Szombathely, 2000. 267-275.

²⁰ Márai Sándor: Föld, föld... Emlékezések. Torontó (1972). Stephen Vörösváry-Welle Publishing Co.LTD.91.

²¹ Salamon István interjúja: „Az író bűvészcilindere. Határ Győző visszaemlékezése.” In. Egyszemélyes emigráció- Márai emlékek – töredékek. Miskolc. 2003. 104-108. Így nyilatkozott: „Márait, mint költőt (...) igen kevésre tartottan, megvallom őszintén. Akármennyire óriási hatással volt a *Látjátok feleim mik vagymuk* című persziflázsnak, vagy minek mondjam, de mint költészet nem magas rangú.” (106-107)

²² Borbándi Gyula: Márai Sándor és az emigráció. In. „Este nyolckor születtem...” Szombathely, 2000. 287-300. (különösen 292-293. old)

²³ ANK. 1951. 205.

„Nyelvünk is foszlik, szakadoz és a drága szavak
Elporladnak, elszáradnak a szápadlat alatt.
A 'pillangó', a 'gyöngy', a 'szív' – már nem az, ami volt,
Amikor a költő még egy család nyelvén dalolt
És megértették, ahogy a dajkaéneket
A szunnyadó, nyugós gyerek álmában érti meg.
Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsványoké,
A gyermeknek *Toldi*-t olvasod, és azt feleli: *oké*.”

De megjelenik a versben Márai amerikai vízum kérésének herce-hurcája is. A Napló az élményt így örökíti meg: „Róma ég a júniusi hőben. Este visszatérve express levél fogad, melyben a kivándorló hatóság értesít, hogy minden vizsgálatot lefolytattak ügyünkben, politikai és orvosi szempontból nincs kifogás amerikai bevándorlásunk ellen és sürgősen jelenjünk meg a konzulnál, letenni az esküt és átvenni a vízumot. Másnap délben elmegyünk. A konzul huszonhat-huszonnyolc éves, szőke, rendkívül bárgyú arckifejezésű ember. Lassan és gondterhesen átvizsgálja iratainkat, elismételi az adatokat, amelyek számtalan vizsgálat és kihallgatás eredményeképpen az amerikai hatóságok jelentésében amúgy is ott fekszenek előtte, nagy nehezen megérti, hogy író vagyok – ez láthatóan nem illik az általa ismert mesterségek fogalomkörébe, mert aggályosan és többször elmagyaráztatja magának, hogy mit írok, - azután megesküdtet, hogy az igazat mondtam, s átmegy a szomszéd terembe, ahol egy kisasszony a konzul utasítására nekikezd gépbe írni egy application-t, amely a vízumprocedúra utolsó pillanata. Amikor a kisasszony javában ír, a konzul újra megjelenik és közli, hogy az esetemet újra fel kell terjeszteni kivizsgálás céljából Washingtonba, mert író és újságíró vagyok, s az ilyen gyanús és kétes esetekben csak akkor adhat vízumot, ha Washington újra vizsgálatot folytat le. Ez még két hónapig tart, - mondja nyugodtan. Megkérdem, mire voltak akkor az eddigi vizsgálatok, amelyek igazolják politikai előéletem. Vállát vonja és elmegy./.../ Bizonyos, hogy bárgyúbb hivatalnokkal, mint ez a suhanc konzul – aki élet és halál felett dönt – még soha, semmilyen európai hivatalban nem találkoztam”.²⁴ A versben így tükröződik az élmény:

„A konzul gumit rág, zabos, törli pápaszemét,
Látnivaló, untatja a sok okmány és pecsét. –
Havi ezret kap és kocsit. A Mistress a baby
Fényképe áll az asztalán. Ki volt neki Ady?
Mi volt egy nép? Mi ezer év? Költészet és zene?
Arany szava?...Rippli színe? Bartók vad szelleme?”

A versben éppen úgy, mint a naplójegyzetekben tükröződik az emigráns sors minden keserősége. Angell fent említett könyve alapján írja naplójában ezeket a keserű sorokat. „Több millió ember választotta a 'szabadságot' s kapta helyette a koncentrációs tábort, amelyből csak a régi rabszolga kereskedések módszerével és gyakorlatával van módja kitörni”. „A bolsevizmus katorgiáiban húszmillió ember tűnt el eddig, s e napokban tűnik el az orosz értelmiség, az ukrán parasztság, a balti lakosság milliói után a magyar, a román, a lengyel, a cseh értelmiség és parasztság, - s lehet, hogy követik ezt a mentet egész nemzetek”.²⁵ Az emigráció – minden emigráció – a névtelen és szenvedő száműzöttekből áll össze emigrációnak, akik elhagyták a hazát, amely számukra nem volt többé és eltűntek a newzeelandi kikötőkben, az ohioi bányákban, az ausztráliai síkságon, a délamerikai buja nyomorúságban”.²⁶ A vers így vall erről a keserű felismerésről:

„Az ohioi bányában megbicsaklik kezed,
A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet.

²⁴ ANK. 1951. 200-201.

²⁵ ANK. 1951. 210, 211.

²⁶ ANK. 1951. 208.

Maradj nyugodt. Lehet.
Te hallgass és figyelj. Tudjad, már él is a kis sakál,
Mely afrikai sírodon tíz körmével kapál.
Már sarjad a vadkaktusz is, mely elfedi neved
A mexikói fejfán, hogy ne is keressenek.

Hát így. *Keep smiling*. És ne kérdezd senkitől: miért?
Vagy: 'Rosszabb voltam, mint ezek?...' Magyar voltál, ezért.
És eszt voltál, litván, román... Most hallgass és fizess."

A napló és a vers közötti gondolatpárhuzamokat tovább is lehetne szaporítani. Mielőtt a vers recepcióját megvizsgálnánk, csak a naplóban feljegyzett sötét jóslatra szeretnék újra utalni. Ez az új halotti beszéd a magyar irodalom és nyelv rekviemjének készült. Benne Szegedi Maszák találó megfogalmazása szerint az író „rendkívül kegyetlenül számol le azzal az ábránddal, hogy lehet-e magyarnak maradni külföldön, s létezhet-e második haza”.²⁷ A verset Márai a magyar irodalom halotti beszédének szánta. Erre utalnak a versnek az intertextualitás körébe vonható szövegrészei. A direkt idézeteket a vers kéziratában aláhúzással, idézőjelben, míg a nyomtatott szövegben kurzív betűkkel emel ki. Három helyen találkozunk a versben jelöletlen idézettel, kétszer egy-egy sorban a Szózatból,²⁸ egyszer pedig, Tompa Mihálynak „A gólyához” című verséből az utolsó szakaszt alakítja dialógussá.

Még hallod a hörgő panaszt: „*Testvérét testvér elad...*”
Egy hang aléltan közbeszól: „*Ne szóljon ajkad...*”
Egy másik nyög: „*Nehogy, ki távol sír e nemzetem...*”
Még egy hörög: „*Megutálni is kénytelen legyen.*”²⁹

De a vers intertextualitása ezekkel a nyílt idézetekkel nem merül ki. Az elporladó szavak kapcsán Kosztolányi jut elsősorban eszébe, hiszen a versben idézett három elporladó szó, a „pillangó”, a „gyöngy”, és a „szív” közül a két utóbbi Kosztolányi tíz legszebb magyar szava közül való. A Mikó utcai gesztenyefák emléke is az elpusztult lakásán túl a nagy „szomszéd”-ra, Kosztolányira emlékezteti. Szathmári István a vers 63. sorát – „És Jenő nem adta vissza a Shelly-kötetet” – előképnek tekinti és Kosztolányi Halotti beszédének egyik sorát véli benne visszhangzani.³⁰ Arany János sem marad ki a vers említettjei közül, akinek versei a Napló tanúsága szerint Márai mindennapi nyelvi tápláléka volt. (14. és 32. sor). A tyrrheni tenger zúgásában Babitsot hallja és „Krudy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát”. Említi Adyt, Rippl színeit, Bartók „vad szellemét”, sőt Radnóti „tajtékos ege” is megjelenik a vers hatalmas pannóján.

1951 nyara a Szabad Európa Rádió szervezésének az ideje. Márait is hívják Münchenbe. Részt vesz október 6.-án a magyar adás megnyitó ünnepségén.³¹ Eleinte Márai nem akarta versét közzétenni. Naplójában így ír erről: „Nem adom közzé a Halotti beszédet. Nincs jogom hozzá”.³² Ennek ellenére, nem tudni milyen csatornákon keresztül, a vers terjed. Márai, még 1951 augusztusának végén a következőket írja naplójában. „Különös dolog egy vers. A 'Látóhatár' szerkesztője kardoskodik a vers megjelenése mellett...s a Halotti beszéd meg sem jelent még, már közkézen forog, Amerikából Párizson át Rómáig leveleket írnak

²⁷ Szegedi Maszák Mihály: Márai Sándor. Bp. 1991. Akadémia.51.

²⁸ 23. sor: „Az nem lehet, hogy oly szent akarat...” Vörösmartynál: „Az nem lehet, hogy ész, erő / És oly szent akarat...” – A másik idézet a 33. sorban: „Az nem lehet, hogy annyi szív...” – ez megfelel az eredetinek.

²⁹ A Tompa Mihály vers idézett szakasza így hangzik: „Testvért testvér, apát fiú elad.../ Mégis, ne szóljon erről ajkad, / Nehogy ki távol sír e nemzetem: / Megutálni is kénytelen legyen.”

³⁰ Szathmári István: i.m. 274.

³¹ Borbándi Gyula: Két világban. Életem és pályám. Bp. 2003. Európa. 222-223.

³² ANK. 1951. 215.

egymásnak olvasók erről a versről, már átment egy nyelvi öntudat vérkeringésébe. Semmi nem tud úgy megmozgatni emberi indulatokat, mint a vers és a zene”.³³

A szövegek rejtélyes terjedéséről egy másik érdekes naplójegyzet is tanúskodik „Svájci ismerősöm, fiatal magyar,³⁴ aki tüdőbajjal fekszik Davosban és így szerkeszt egy könyomatos magyar folyóiratot, amelyben a Halotti beszéd is megjelenik most, írja, hogy lapjának különszámát titkos futár vitte a berlini kommunista ifjúsági találkozóra, ahol ’nagy sikere volt’. Az amerikaiak rakétával lőtték be a nyomtatványokat a keleti zóna fiataljai közé, elrejtették az ifjak ágyában a takaró alatt, stb.”.³⁵ A könyomatos folyóirat a Látóhatár 32 lapos, kis alakú különszáma volt, mely válogatást tartalmazott a folyóiratban megjelent fontosabb írásokból. Az illegális terjesztés lehetőségét Borbándi szerint Borosos Sándor (1920-1984), a Látóhatár egyik alapítója és kiadója vívta ki francia és nemzetközi összekötetései révén.³⁶ A vers gyors egymásutánban megjelent a különböző emigráns magyar lapokban,³⁷ mivel sokan hallomásból jegyezték le, így variálódott is szövege.³⁸ Az emigráns magyar sajtó sirárait a magyarság nemzethalála felett Márai hamar meguntta és naplójában, - nem kis malíciával, - a következőket írta: „A Halotti beszédet mindenfelé nyomtatják és idézik. Ez lesz az emigráció ’Szomorú vasárnap’ című kupléja, - amely mellett hajdan Pesten a cselédek öngyilkosok lettek.”³⁹ Az év végén, szilveszteri leltárában egy kicsit reálisabban így ír: „Az év nem volt eredménytelen. Befejeztem a ’Béke Irhakában’-t és megírtam a ’Halotti beszéd’ című verset, amely különösen megérintette öt világgrész magyarságát”.⁴⁰

Márai a maga sorsában is kezdi 1952-ben beteljesedni a prófétikus vers igazát. Az év nyarán, amikor már New Yorkba letelepedett magyarként élt, jegyezte fel naplójában: „A nevemet már – leveleken, hivatalos alkalommal –ékezet nélkül írom. ’Koppan a csákány és lehull’...Ezt az ékezetet nehéz lesz még egyszer az életben visszakapni.”⁴¹

Közben a vers Magyarországon és a nagyvilágban kézzől-kézre járt. Olvasták, másolták, vitatkoztak vele. Emlékszem, hogy harmadik gimnazistaként az én kezemben is volt belőle kézzel írt példány. 1954 decemberének elején Márai találkozik valakivel, aki „néhány évvel ezelőtt Ausztráliában élt, s Adelaide-ban a liftes, aki felvitte hivatalába, váratlanul előhúzta ’Halotti beszéd’ című versem egyik másolatát és felolvasta neki, mert hallotta, hogy ez az angol ért valamit magyarul.”⁴²

A magyar recepció döntő dátuma 1954. tavasza volt. A Sztálin halála után elinduló lassú enyhülés egyik jele volt, hogy a Magyar Rádióban április 30.-án elhangzott a vers, majd másnap a Művelt Nép című hetilap május 1. –i számában nyomtatásban is olvasható volt magyarul, melyhez Tamási Áron írt kommentárt.⁴³ Az Írószövetség vitát rendezett Pécsen a versről, ahol a vers elleni vádakát Abody Béla és Fábrián István képvisleték, meglehetősen erőtlenül, míg a védelmet Galsai Pongrác látta el.⁴⁴ Külföldről hozzászólt Fábry Zoltán⁴⁵,

³³ ANK. 1951. 217.

³⁴ Vámos Imre (1927-1993) volt az aki többhónapos kezelésen vett részt itt. Borbándi Gyula: im. 216.

³⁵ ANK. 1951. 222.

³⁶ Borbándi Gyula:i.m. 216

³⁷ pl. Az Ember 1951 október 13. 38.sz. 1. (Rövid jegyzet méltatja a verset és hatását)—Szabadság (Cleveland) 1951. okt 26. 255. sz. 2 (variánsa. Az utolsó sor „Isa, por és hamu vagyunk”) - .

³⁸ Keszei István: Három változat egyetlen Márai-sorra. Új Nyugat.1984. jún.-okt. 3. sz. 85 (Variációk a vers „Lehull nevedről az ékezet” sorára).

³⁹ ANK. 1951. 232.

⁴⁰ ANK. 1951. 247. „1951 december 31”-es dátummal.

⁴¹ ANK. 1952. 289-290.

⁴² ANK. 1952. 219.

⁴³ A hazáról. Márai Sándor: Halotti beszéd. Művelt Nép, 1954. május 1 8.sz. 3.Tamási írása „Kedves Márai Sándor! Címen jelent meg.

⁴⁴ Márai Sándor az Írószövetség irodalmi törvényszéke előtt (hír). Dunántúli Napló 1954. máj. 6. 106. sz. 4.old. A vitát május 7-én este 7 órakor a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportjában a Kolta csoport előtt tartották.

nyugatról Cs. Szabó László,⁴⁶ Ajtai Miklós⁴⁷ Nagy Kázmér⁴⁸, míg az Irodalmi Újságban Nemes László vitázott a verssel.⁴⁹ Természetesen Márai is válaszolt Tamásinak először a Szabad Európa Rádióban, majd a Látóhatárban,⁵⁰ de a vita magyarországi jelentőségét, súlyát nem tudta New Yorkból reálisan felmérni. Ez tűnik ki két hasonló naplójegyzetéből is. „Otthon versekben, rádióüzenetekben, cikkekben válaszolnak most a 'Halotti beszédben' című versre. Nyilván elrendelték otthon a kommunisták ezt a koncertet: így bizonyítják, hogy aki elmegy hazulról, elszorvad a honvágytól. Ez részben igaz is; de annak, hogy elmentem hazulról, a kommunisták voltak az okozói. Ha ők nincsenek, ma nincs honvágyam.”⁵¹ Néhány nappal később, 1954 júliusában, pedig így ír: „A 'Halotti beszéd' körül most a kommunisták egyféle cigányzenét szerveznek, otthon és a világban. Azt akarják bizonyítani a versből, hogy 'így jár az, aki elmegy hazulról'. Az igazság, hogy valóban 'így jár', de ők, a kommunisták tehetnek arról, hogy el kellett menni hazulról.”⁵²

A vers további hatásával külön dolgot kell foglalkozni. Ez a fáradozás sok minden érdekeset hoz felszínre az 1950-es évek forradalom felé mutató világából. A vers jelentőségére, talán Újváry Sándor(1904-1988) érzett rá igazán, aki Márai válogatott verseinek borítóján ezt írta 1978-ban: „Valószínű, hogy hivatalosan még nem kimutatott politikai és kultúrtörténeti tény: az úgynevezett szamizdat-irodalom hatása és jelentősége (legalábbis Magyarország számára) Márai Sándor 'Halotti beszéd' című versével kezdődött. Ez a vers az 50-es évek elején hangzott el egy nyugati rádióállomás magyar műsorában, voltak, akiknek sikerült hangszalagra rögzíteniük, arról leírták és kézzel-kézre adták, mígnem már százával, sőt talán ezrével voltak olyanok, akik megtanulták, betéve tudták és társaságokban, szűk baráti összejöveteleken halkra fogott hangon elmondták. Abban az időben ez a vers főtémája volt elsősorban a fővárosi nagyközönségnek – az emigráció, az emigráns lét belső tragikumán át, világította meg az ország kiszolgáltatottságát, elesettségét. Mert a művészetnek vannak ilyen rejtélyes áttételei, az emigráns számkivetettségnek ábrázolása erősebben vádolta azokat, akik a hazájukhoz ragaszkodó és abban gyökerező embert elvándorlásra kényszerítették, mint (esetleg) az otthon élő ember panasza. Az emigráns ugyanis elveszített még valamit, amit az otthon élő, még magának mondhat: a hazát. A szó, a fogalom, hogy 'szamizdat' tehát a föld alatt terjedő, kézzel írott vagy sokszorosított művek műfaja akkor még ismeretlen volt Magyarországon. A 'Halotti beszéd' azonban már ott lapult a zsebek mélyén ronggyá olvasva és rögződött ezek emlékezetében, a műfaj nevét még nem ismerték, de a mű már életre kelt: az első magyar szamizdat.”⁵³

⁴⁵ Fábry Zoltán: Emberek, könyvek, jegyzetek Fák (Bratislava) 1954. jún. 6. 16-21.

⁴⁶ A hazáról. Új Hang 1954. jún. 4. 23.sz.3.

⁴⁷ (Ajtai Miklós) Randolph Robban: A rab s a bujdosó párbeszéde. Tamási Áron és Márai Sándor üzenetváltása. Ahogy Lehet 67-68. sz.-1954 júl.-aug., 8-9- sz 18-19.

⁴⁸ (N.K.): Irodalmi vita. Dél Keresztje, 1954. júl. .1. 13. sz. 4.

⁴⁹ Nemes László: „A nagyvilágon e kívül... Irodalmi Újság 1954 aug 14. 22. sz. 4.

⁵⁰ Válasz Tamási Áronnak. Látóhatár. 1954, júl 4. 196-197. – Furkó Zoltán: Magyar író Amerikában. In. „Este nyolckor születtem...” Szombathely 2000..305-308.

⁵¹ ANK 1954. 189.

⁵² ANK. 1954. 196.

⁵³ Ú.S (Újváry Sándor) „fülszövege” Márai Sándor: A delfin visszanézett. Válogatott versek. 1919-1978. Újváry GRIFF Verlag. München (1978).